

Олексій СУХОМЛИНОВ

**ТУРЕЦЬКІ ІНСПІРАЦІЇ ПОЛЬСЬКОГО РОМАНТИКА З
ЖИТОМИРЩИНИ:
ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ МІХАЛА ЧАЙКОВСЬКОГО**

Предметом аналізу, запропонованого у статті, є складний життєвий шлях та творча спадщина польського письменника, народженого на Житомирщині, Міхала Чайковського, відомого також як Садик Паша. На прикладі оповідань і життєвих фактів автор намагається показати кризу ідентичності митця-романтика.

Польську меншість на Правобережній Україні ХІХ ст. можна умовно поділити на три неформальні категорії чи ідейні течії. Першу з них становили так звані лоялісти, які прихильно ставилися до російського імперського режиму. Протягом більшої частини ХІХ століття Російська держава не проводила політики етнічного націоналізму, в цій поліетнічній імперії серед її еліти знаходимо людей різного походження і не лише православного віросповідання, між іншим, можна відзначити значний відсоток німецьких лютеранських чи польських католицьких аристократів. Доки вони зберігали лояльність до династії Романових, їх визнавали частиною істеблішменту. Другою течією був польський націоналізм — це переважно шляхта, що ставила за мету відновлення Речі Посполитої в ягеллонських кордонах. І, нарешті, третя — поляки-українофіли.

Підґрунтям цих українофільських симпатій було те, що ми можемо назвати локальним патріотизмом, тобто сильний духовно-емоційний зв'язок з малою вітчизною. Починаючи з 20 – 30-х років ХІХ століття зустрічаємо багато проявів такої поведінки, зокрема можемо відзначити українську романтичну школу в польській літературі. Деякі представники цієї школи намагалися писати народною українською мовою, хоча у суспільній-культурній системі домінувала література польською.

Слід наголосити, що на Правобережжі переважна більшість представників польської меншості однаково вільно володіла польською та українською і, крім того, знала російську й західноєвропейські мови¹. Вони спілкувались українською з дитинства, оскільки це була мова їхніх няньок і слуг, оточуючого україномовного середовища, хоча у колі представників своєї

¹ Паустовський К. Встречи с Ярославом Ивашкевичем // Ивашкевич Я. Избранные произведения. — М., 1964. — С. 8.

суспільно-культурної верстви вживали рідну мову – польську. Проте українська мова, яку вони знали, не була літературною, це була жива регіональна мова місцевих українців.

Політична ідеологія поляків-українофілів була спрямована на реставрацію історичної Речі Посполитої, у складі якої Україна мала стати автономною одиницею. Таку розв'язку передбачали Гадацька угода та концепція перетворення Речі Посполитої Двох Народів на тричленний організм. Польські хлопо- та козакомани намагалися зрівноважити польську лояльність та український територіальний патріотизм. Згадаємо Б. Залеського, С. Гощинського, М. Грабовського, Ю. Грудзинського, М. Олізаровського, Ф. Духінського, І. Терлецького – всі вони, як і багато інших українських симпатиків, намагалися проаналізувати спільну історію двох народів та запропонувати новітнє бачення міжнаціональних стосунків. Таким чином, правобережна Україна першої половини ХІХ століття дає світу новий культурний феномен, що був народжений синтезом двох протилежностей – української народної культури і культури провідної верстви краю – польської шляхти.

Найбільш помітною й неординарною серед перелічених польських симпатиків була постать письменника Міхала Чайковського, який писав багато, швидко і з задоволенням. Його творчий доробок складає дванадцять томів романів, повістей і оповідань. Більшість з них на українську історичну тематику. Найвідоміші його твори – «Вернигора», «Повісті козацькі», «Анна», «Кірджалі», «Болгарія», «На берегах Дунаю» «Козаччина в Туреччині», «Мої спогади про війну 1854 року», «Записки Садик Паші» тощо. У всіх його творах провідною є ідея єднання слов'ян для захисту своєї самобутності від руйнівного впливу міщанської західної цивілізації. Незважаючи на вражаючий обсяг творчої спадщини, М. Чайковський не створив бодай однієї систематичної праці, яка б відображала його суспільно-політичні ідеї².

Міхал Чайковський, гербу Ястшембець (польськ. Jastrzębiec), відомий також як Садик Паша, народився 29 вересня 1804 р. у селі

² Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – С. 251 – 263. Далі у статті фактологічний матеріал наводиться за зазначеною працею.

Гальчин Житомирського повіту Волинської губернії³. По материнській лінії був споріднений з гетьманом Іваном Брюховецьким, батько також мав шляхетське походження.

Першою школою життя маленького Міхала був його дядько Михайло Глембоцький, що мав антиросійські погляди, у 1812-му воював на боці Наполеона, був легко поранений у Бородінській битві, а під час одного з численних боїв урятував Бонапарта від полону, давши йому свого коня. Згодом у власному маєтку тримав озброєний загін у козацьких одностроях і друкував газету накладом 20 примірників, у якій розповідав про власні подвиги, справжні та вигадані. То ж коли Михайло приїхав у маєток дядька, його відразу вдягли по-козацьки, саме тут він пізнає історію, фольклор, військове мистецтво, а також зазнає впливів лицарських традицій і атмосфери отаманщини. Пізніше навчається у приватному ліцеї Джона Уолсея, де, крім загальної освіти, вивчає іноземні мови. Продовжив навчання майбутній романтик у Корецькому Міжріччі (польськ. Międzyrzecze Koreckie), де протягом трьох років під пильним наглядом монахів-піярів зосередився на вивченні математики та літератури. У 1821 році здобув ступінь бакалавра.

Наступні роки життя проходять на Волині у постійних полюваннях та пустошах, чим особливо характеризувалася місцева шляхта. Саме у цей час Міхал познайомився з Вацлавом Жевуським, який через свої багаторічні авантюри в арабських країнах мав прізвисько «Емір», а пізніше захопився козацьким рухом і став «отаманом Ревухою». Впливи Жевуського позначилися на свідомості та ідентичності молодого М. Чайковського, який вважав себе «поляком за національністю і родом українцем-козаком».

³ Про М. Чайковського на Житомирщині див.: Цьолик Н. Козацька минувшина і польсько-українське співіснування в творчості М. Чайковського // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 17. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 81 – 90; Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. – Житомир: Полісся, 2008. – С. 516 – 550; Пультер С. Романтик з подвійною душею: Польський письменник Міхал Чайковський – нащадок українського гетьманського роду, наш земляк // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 18. – Житомир: В. Б. Котвицький, 2009. – С. 24 – 31; Єршов В. Особливості мемуаризації простору Правобережної України у творчості Міхала Чайковського // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 18. – Житомир: В. Б. Котвицький, 2009. – С. 32 – 53.

1827 рік став початком російсько-турецької конфронтації, що мала призвести до широкомасштабних військових дій. Закономірним явищем було зростання почуття солідарності усіх слов'ян, у тому числі поляків, з пригніченими південними братами. У Бердичеві, «наддніпрянському торговельному Єрусалимі», антитурецької настрої посилювалися завдяки реляціям іноземців, чому також сприяла царська пропаганда. Податливий на впливи, М. Чайковський має наміри взяти участь у російсько-турецькій війні. Проте матері вдається відмовити його від цієї ідеї та вислати до Варшави.

Тут М. Чайковський знайомиться з Адамом Єжі Чарториським, Юліушем Словацьким та Адамом Міцкевичем, а через них – з намісником Польщі Великим князем Костянтином Павловичем, братом російського імператора. Завдяки родичці Анні Вонсович Міхал знайомиться з варшавською елітою і входить у її кола, налагоджує контакти з визвольно-революційним середовищем. Проте смерть матері у лютому 1829 змушує його повернутись на Україну і упорядковувати маєткові справи⁴.

У 1830 році, проїздом до Солотвина, де був військовий лазарет, в гостях у дядька М. Чайковського генерала М. Коженевського, побував імператор Микола I, якому і був представлений М. Чайковський. Останній так сподобався імператору, що той призначив його камер-юнкером і запросив переїхати до Петербурга, на що письменник не погодився. У цьому ж році М. Чайковського було обрано «предводителем» дворянства у Житомирському повіті, що свідчить про високий авторитет його серед шляхти. Але й від цієї посади він відмовляється на користь свого товариша і однодумця К. Глембоцького.

У листопаді цього ж року вибухнуло польське повстання, яке перекинулося з власне польської території Конгресового Королівства на сусідні литовські й українські землі. Навесні 1831 року військові підрозділи повстанців увійшли з Конгресової Польщі на Правобережну Україну. Серед місцевої польської шляхти виник повстанський рух, до якого пристав і М. Чайковський. Він розпустив кріпаків, створив добровільні козацькі загони і сам пристав до повстанців, провів кампанію у складі Волинського кавалерійського полку, як він сам зазначав, скоріше із солідарності зі своїми друзями, ніж з ненависті до Росії. За відвагу письменник отримав звання лейтенанта і Золотий Хрест⁵.

Після поразки повстання М. Чайковський намагався пробитись до Наддунайської Січі, проте це йому не вдалося, тому Міхал виїжджає до Німеччини, Італії і нарешті до Парижа, куди стікалось

⁴ Chudzikowska J. *Dziwne życie Sadyka Paszy*. – Warszawa, 1982. – S. 74.

⁵ Лисяк-Рудницький, зазнач. праця. – С. 251 – 263.

багато польських патріотів. Спочатку він працював у французьких газетах. Володіння французькою мовою дало йому можливість ознайомити зі своїми творами широкі читацькі кола. Щоправда, знали його більше як «козака з Галчинця» – під таким псевдонімом він друкував свої твори. Окрім того, М. Чайковський вміщує у французькому історичному словнику статті про козаків і козацтво, читає лекції в історичному інституті.

2 червня 1837 р. – ключовий момент у житті М. Чайковського – знайомство з князем Адамом Чарториським, лідером монархічного визвольно-політичного руху Hôtel Lambert. Нагадаємо, що Hôtel Lambert – виник у 1831 р., після листопадового повстання, як монархічний табір консервативно-ліберальних польських діячів у вигнанні, що мав свої представництва у низці світових держав. Переважно це були представники багатих кіл так званої Великої Еміграції. Ідеологічно-політичною основою однодумців-емігрантів були постулати Конституції 3-го Травня. Діячі Hôtel Lambert розраховували на інтервенцію західних держав у питання про польську державність. Очолив рух князь А. Є. Чарториський, а після його смерті – син Владислав Чарториський. Назва Hôtel Lambert походить від резиденції князів у Парижі, на острові св. Людовіка.

Теплі приятельські стосунки двох видатних особистостей мали істотний вплив на політику цілої Європи й Азії; монархічна ідея, яку вони сповідували, викликала певні застереження та ворожість з боку деяких представників польського політикуму та суспільства, зокрема родича М. Чайковського Кароля Ружицького та приятеля, згаданого письменника Богдана Залеського.

Тогочасні геополітичні зміни на мапі Сходу перетворили Туреччину на союзника польських інтересів, який міг протистояти російській експансії. Виникла ідея слов'янського блоку між Польщею та Туреччиною, реалізатором якої з початку був М. Чайковський. Після невдалої дипломатичної місії у Римі, яка мала на меті ознайомлення Папи Римського Григорія XVI з ситуацією католицької церкви на польських землях і отримання папської підтримки польського повстання проти царської Росії, М. Чайковський на вимогу князя А. Є. Чарториського змушений одружитися з француженкою Леонід Габаре, після чого, у 1841 році, їде до Туреччини.

Приїзд до Туреччини збігся з політичними змінами: зміненням позицій Високої Порти на світовій арені та зменшенням російських впливів на цю державу. До того ж молодий султан Абдул-Меджид розпочав певні реформи, спрямовані на зрівняння у правах представників усіх етнічних і релігійних груп багатокультурної імперії. Маючи підтримку французької амбасади, М. Чайковський пізнає усі складнощі турецької політики, проте

намагається знайти союзників у справі втілення задумів князя А. Є. Чарториського. Під час дипломатичних подорожей письменник зустрічається з неприязними до Росії козаками-некрасівцями, намагаючись схилити їх на свій бік та використати для розповсюдження ідей Hôtel Lambert на українських землях.

Як політичний агент Міхал Чайковський провів у Стамбулі й Османській імперії понад тридцять років. Здається, атмосфера турецької столиці цілком влаштувала його. Він налагодив тісні стосунки із впливовими османськими сановниками й увійшов у довіру до великого візира Решида Мустафи Паші. Його багатогранна діяльність мала на меті налагодження контактів із кавказькими горцями під проводом Шаміля, які воювали проти Росії, отримання дозволу османського уряду та заснування колонії для польських ветеранів, учасників кавказької війни, названої Адамполем (Polonezköy), а також залагодження конфлікту між балканськими слов'янами й турецьким урядом. Останнє завдання було майже неможливим, але М. Чайковський намагався, з одного боку, підтримувати визвольні прагнення та очікування балканських слов'ян, особливо боротьбу болгар за звільнення від церковного панування Грецького патріархату, а з другого – переконати південних слов'ян поступитись османській імперській системі. Можливо, саме тому деякі дослідники вбачають його впливи на національне відродження Болгарії та Румунії.

На початку 40-х років XIX століття Міхал Чайковський знайомиться з Людвікою Снядецькою, яка у 1842 році, шукаючи могилу свого коханого морського офіцера Володимира Корсакова, прибуває до Стамбула. Стосунки між двома вже не молодими людьми (йому було 38, їй 40) розвиваються досить стрімко і перероджуються у глибокі почуття. Міхал і Людвіка не приховували своїх стосунків і публічно піклувалися так званими польськими інтересами у Стамбулі. Снядецька була не тільки коханою жінкою, а й ідеологічною соратницею, душею польської колонії у Туреччині – Адамполлю, що була своєрідним прикриттям агентської мережі Hôtel Lambert на Близькому Сході.

Деякі вчені вважають, що незаконне кохання (на той час М. Чайковський мав четверо дітей із французькою дружиною), а саме скандал у вищих колах у 1850 році, став одним з чинників, що спонукав автора «Вернигори» перейти в іслам та прийняти османське підданство, що й сталося 17 грудня того ж року. З того моменту його почали звати Садик Паша. Слід наголосити, що рішення прийняти іслам було продиктоване також необхідністю позбутись російського громадянства та набути турецьке.

Спроби М. Чайковського створити антиросійську коаліцію, намагання організувати на Балканах козацькі загони викликали

занепокоєння офіційного Петербурга, який майже досяг успіху, вимагаючи від Високої Порти вигнання польського діяча. Крім того, у 1848 році після невдалої спроби організувати повстання у Болгарії діяльність Міхала Чайковського почала викликати підозри турецького уряду. Дослідниця життя та діяльності Людвіки Снядецької Марія Чапська вважає, що цей факт зробив Міхала Чайку незалежним від царської Росії та посвареної польської еміграції⁶.

Відомо, що Садик Паша звертався до турецького султана Абдул-Меджида з меморандумом, в якому виклав історію та значення Запорозького козацтва, а також вимагав відродження козацьких загонів під егідою Османської імперії. Особливу увагу М. Чайковський звертав на позитивні моменти та вигоди союзу турків і козаків. Після нетривалих роздумів султан погодився і розпорядився створити козацькі формування (Казак Алай) у складі турецької армії, на чолі яких став Мехмед Садик Паша. Султан розпорядився також передати козакам справжні запорозькі клейноди та хоругви, що зберігались у палаці Топкапи. Початково до лав загонів рекрутувались нащадки запорожців, які оселились у Добруджі, пізніше також приєднувались козаки-некрасівці, поляки, угорці і навіть євреї. Цікаво, що дещо полонізована українська мова стала офіційним засобом комунікації цих військових формувань. Між іншим, у загонах султанських козаків служив молодий граф Юліан Сас-Кулловський, який у 1899 році став митрополитом Української греко-католицької церкви, попередником Андрія Шептицького.

У Кримській війні 1853 – 1856 рр. очолювані М. Чайковським козацькі частини, що були сформовані у жовтні 1853, відкрили себе славою при обороні Сілістрії та взятті Бухареста. Про нього пишуть газети у Франції, Великобританії і навіть у Сполучених Штатах. Він отримує нагороди іноземних держав. З ним вирішили помириться і польські емігранти, що сприймали його дипломатичну діяльність з певним скепсисом і після переходу в мусульманство вважали «втраченим» для справи визволення Польщі. Адам Міцкевич із захопленням пише про Садика Пашу як про нового Хмельницького⁷. Закінчення кримської війни стало тріумфом Садика Паші. Його ворог – Росія – переможений. Українська справа здобула розголосу у світі. М. Чайковський має розгалужену агентуру в Європі, з якою неможливо не рахуватися.

У 1861 році вмирає султан Абдул-Меджид. М. Чайковський стає причетним до палацевих інтриг, спрямованих на підготовку державного перевороту. Потім ще низка невдач і сумних подій:

⁶ Czapska M. Ludwika Śniadecka. – Warszawa, 1958. – S. 37.

⁷ Лисяк-Рудницький І., зазнач. праця. – С. 251 – 263.

конфлікт з Наполеоном II, через відмову оголосити війну Росії, смерть дружини, інтриги колишніх козацьких старшин, розрив стосунків із сином. Наростало протистояння з польською еміграцією, почалися чвари в самому таборі М. Чайковського. Частина поляків-офіцерів звернулася до турецького уряду із звинуваченням у тому, що Садик Паша не дбає про турецькі інтереси і попросила запровадити в полках команди турецькою мовою. У зв'язку з цим у 1870 році М. Чайковський добровільно йде у відставку. Обставини змушують Садика Пашу налагодити контакт із російським послом у Константинополі і просити у царя амністії та дозволу повернутися до Росії. Ліберальний Олександр II 28 серпня 1872 р. офіційно оголосив прощення М. Чайковському.

На початку 1873 році Садик Паша повертається в Україну. Поселившись у Києві, письменник віддається літературній роботі: друкує в газеті «Киевлянин» свою політичну сповідь і вступає у полеміку із закордонною пресою, у «Киевской старине» друкує мемуари. Проте і в Україні його ідеї не отримали розуміння й підтримки. Польське суспільство його бойкотує, новий український національний рух його ідеї не сприймає. Головна мета життя М. Чайковського не досягнута: Україна і Польща все ще під російською короною. Головне ж розчарування – зустрічі з рідним народом і, як наслідок, архетип вільного та свobodолюбного козака, соратника польського народу у боротьбі за спільну незалежну державу зруйнований вщент.

М. Чайковський знову приймає християнство – тепер уже православ'я, одружується з 19-річною грецькою княжною, яка через кілька років полишить старого романтика. Наприкінці 1885 р. помер від запалення легень Петро – козак, який починав служити в османських загонах, був ординарцем М. Чайковського, а згодом став йому за сина. М. Чайковський відчув себе по-справжньому самотнім, його ідеали зруйновані жорстокою реальністю. В еміграції письменник жив міфічними уявленнями про волелюбність українців і їхню готовність до самопожертви. 4 січня 1886 року 82-літній Михайло Чайковський наклав на себе руки⁸.

Світогляд М. Чайковського – Садика Паші визначав не тільки бурхливість його життя, а й відображувався у літературних творах. На жаль, сьогодні проза М. Чайковського широкому загалові читачів не відома, вона доступна хіба що фаховим дослідникам польської літератури. Поряд з Генріком Жевуським, Міхалом Грабовським, Зигмунтом Качковським Міхал Чайковський, особливо у творах «Вернигора» й «Овручанин», презентує цікаву

⁸ Бондаренко К. Найзагадковіший персонаж української історії // Політика і культура. – 1999. – № 14.

тецію української школи польського романтизму. Крім ідеологічно-філософських особливостей, специфічного трактування минулого та бачення майбутнього, неповторність історичної прози згаданих письменників виявляється у написанні літературних творів, які є конгломератом документальності, францисканської філософії Іоанна Дунст Скота й «шляхетської розмови»⁹.

У романах згаданих авторів сюжетна лінія розгортається у формі розмови, що відбувається в історичному часі, переважно це XVIII, але також і XVII століття, та на конкретному історичному просторі. Саме кресові пограничні багатокультурні землі, переважно Україна, стають місцем розгортання подій. Завдяки цим представникам української школи міфи українських Кресів поширюються з лірики на прозову творчість.

У творах Міхала Чайковського Україна посідає чільне місце, причому, як історичний та культурний простір – носій історичної пам'яті та сенсів пограничної спільноти. Надзвичайним фольклоризмом, що виявляється на структурному та ідеологічно-романтичному рівнях, позначені «козакофільські» романи «Козацькі повісті» (1837), «Вернигора» (1838), «Стефан Чернецький» (1840) тощо. Проте, як зазначають дослідники доби романтизму, твори Садика Паші містять також виразні полонофільські тенденції, що свідчить про амбівалентність сприйняття автором історичних процесів та пограничного польсько-українського соціокультурного простору¹⁰. Б. Марковський дає таку характеристику авторові «Вернигори»: «М. Чайковський завжди вважав себе поляком, але ідея незалежної Польщі, без сумніву, була для нього другорядною справою. У свідомості автора «Повістей козацьких» вона нерозривно пов'язана з ідеєю вільної України. Ідея визволення Польщі без створення польсько-української спільноти повністю втрачала привабливість і сенс. Русь М. Чайковський уявляв собі під владою ідеалізованої Польщі. Влада, проте, обмежувалася польським королем, який був далеким повелителем для України. Провідною ідеєю М. Чайковського було воскресіння Запорозької Січі, старої козацької України у тій самій формі й характері, що існували в добу польської незалежності. Він вірив, що стара Україна була втіленням найвищих життєвих ідеалів, тому її воскресіння вважав справою не локальною, а радше європейською і навіть світового значення... За цією «святою», за цією «божественною» Україною М. Чайковський тужив усе життя»¹¹.

⁹ Witkowska A., Przybylski R. Romantyzm. – Warszawa, 2000. – S. 517.

¹⁰ Знач. праця, – S. 517.

¹¹ <http://ws.net.ua/berd/berdichev/doc/magazin/berdich/chajkovskij.htm>

Дійсно, майбутнє двох народів М. Чайковський бачить у спільності інтересів і взаємоповазі до спільного минулого, яке позначене барвними і бурхливими історичними процесами і спільним ворогом, яким була імперська загарбницька Росія. Саме у цій перспективі зображені події у романі «Вернигора», сюжет якого розгортається на тлі гайдамацького повстання 1768 р., спровокованого Московією в антипольських й антикозацьких цілях. Цікаво, що трагічну подію повстання українських селян, які вирізували польську шляхту Київщини, автор використовує для проповіді ідеї про єдність українців і поляків. У його трактуванні українці становлять органічну частину Речі Посполитої, що опирається чужоземному ворогові – Московщині. Козацька Україна є досконалим втіленням справжнього слов'янського духу, проте підступність російських агентів, православних духовних та деяких польських панів-запроданців, страляють братні народи.

Уособленням ідеї польсько-української єдності є титульна постать – мудрий старець, великий авторитет для поляків і українців, який марно намагається протистояти розгортанню кривавих подій. Щоправда не сам Вернигора захоплює письменника, а збірний образ козаків, який також проявляється в енергії бунту. Головною цінністю для М. Чайковського і предметом опису в романі стають ментальність, традиції та звичаї українців, завдяки чому у свідомості читача посилювалися архетипи козака як сміливої, розумної, гордої, емоційної, вродливої людини. Проте «стєпова душа», «брат коня», «син степу» одночасно зображується як людина невірноважена, здатна чинити зло.

Нагадаємо, що деякі митці бачили у Вернигорі виключно героя українського фольклору, інші вважали його автентичною постаттю, що жила у другій половині XVIII століття. Цей образ з'являвся у творах Л. Семенського, Ю. Словацького, С. Висп'янського, Я. Матейка. Український лірник-пророк, «пан-жебрак з лірою» зображувався як пропольський супротивник гайдамаччини¹². Його вважали автором пророцтва історії та долі Польщі, яку особливо пропагував Й. Лелевель: «В устах люду українського, волинського та подільського переховується з покоління на покоління пророцтво Вернигори, Козака, родом з села Дмитриківка, що за Дніпром (...) Може бути, що задля вітчизни та її свободи буде нам щастя боротись і вмирати на полях дніпровських, може нам люд тутешній допоможе, може сила нашої зброї буде заслаба, тоді застосуємо силу цього пророцтва»¹³.

¹² Kolbuszewski J. Kresy. – Wrocław, 1995. – S. 70.

¹³ Текст було опубліковано у: «Patriota» – № 12 від 12 грудня 1830 р., Варшава. Вступ Й. Лелевеля, текст В. Красикського або

У повісті «Стефан Чернецький» події відбуваються також на польсько-українському пограниччі, автор описує часи шведської навали та боротьбу за визволення Польщі. Збірним образом козаків у творі є постать Тетері, щоправда, М. Чайковський виразно підкреслює прив'язаність українців до польської держави і дещо тушує потяг до зла. Письменник свідомо уникає описів повстання Хмельницького, концентруючи увагу на об'єднуючих моментах – порятунок батьківщини та захист спільних кордонів. Друга ідея, що домінує у повісті, – значення і роль польського короля як символу вільної спільної вітчизни. Саме у цьому творі відображений світогляд і моральні цінності М. Чайковського, послідовника рояліста і діяча Hôtel Lambert A. Чарториського. Ідеї Садика Паші про об'єднуючу силу особистості та спільну боротьбу знайдуть своїх послідовників у пізніших етапах розвитку польського романтизму, зокрема у творах Г. Сенкевича.

В останні роки життя М. Чайковський публікує повість «Болгарія», де йдеться про страждання братнього народу під османським ярмом. У Києві він видає книжку «С устьев Дуная». А 1883 року в Москві виходить його книга «Турецкие анекдоты».

Варто підкреслити, що постать самого Садика Паші знайшла своє відображення у художній літературі, зокрема українській. Пантелеймон Куліш у поемі «Куліш у пеклі» зробить М. Чайковського одним із героїв твору – Ляхом-Потурнаком, який нібито і звів П. Куліша з «істинного шляху»¹⁴.

Хоча сьогодні проза М. Чайковського не відома широкому колу читачів, проте його впливи на тогочасне суспільство і літературу незаперечні. Особливістю характеру та письменництва М. Чайковського, як типового представника пограничної культури, є амбівалентність. Його концепціям були притаманні дві істотні вади. Насамперед, його світогляд має виразно архаїчний характер, мабуть тому в Туреччині він почувався як удома, оскільки турецьке суспільство було певним анахронізмом і все ще базувалося на відносинах особистої відданості, а не на новітньому інституційному порядку. Друга, не менш важлива вада, – це принципова неможливість погодити між собою українську й польську ідентичність. Винятковий монархізм М. Чайковського був пов'язаний із його козацькою ідеєю. Трагедія Садика Паші

С. Гоцинського. Див.: Kozak S. Polacy i Ukraińcy. W kręgu myśli i kultury pogranicza. – Warszawa, 2005. – S. 227.

¹⁴ Бондаренко К. Найзагадковіший персонаж української історії // Політика і культура. – 1999. – № 14.

полягала в тому, що він намагався з'єднати у своїй душі дві лояльності, які насправді не сполучалися¹⁵.

Приватна вітчизна М. Чайковського – Україна – є складовим елементом більш широкого поняття батьківщини ідеологічної. Ці два поняття не є тотожними, їхня релятивність визначається низкою інших психологічно-емоційних понять. Їхнє рошення та взаємопроникнення може відбуватись на різних рівнях, а інтенсивність міжрегіональних соціокультурних контактів і взаємопокриття свідчить про ступінь єдності земель.

Отже, ми можемо сміливо говорити про проблеми самоідентифікації письменника, що виникали з факту суперечностей семантики ідеологічної батьківщини та малої вітчизни, доказом чого є життя і творчість Міхала Чайковського – Садика Паші.

Предметом анализа, предложенного в данной статье, является сложный жизненный путь и творческое наследие польского писателя, родившегося на Житомирщине, Михала Чайковского, известного также как Садык Паша. На примере его рассказов и жизненных фактов автор пытается показать кризис идентичности художника-романтика.

The subject of the article is the analysis of complex life and artistic legacy of the Polish writer, born in Zhytomirshchina, Michal Tchaikovsky, also known as Sadik Paşa. On the examples, stories and life facts the author tries to show the identity crisis of the artist-romanticism

¹⁵ Лисяк-Рудницький І., зазнач. праця. – С. 251 – 263.